

ХРИСТІЯНСТВО І МІФ В ТИПОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ І ФРІДРІХА НІЦШЕ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (29).

Мейзерська Т. Християнство і міф в типологічних концепціях Лесі Українки і Фрідріха Ніцше; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова – українська.

Анотація. У статті розглянуто контексти типологічних сходжень та відмінностей у сприйнятті християнської ідеології Лесею Українкою та Фрідріхом Ніцше. Звернено увагу на проблематику жертвності, свободи та індивідуалізму, міфологічності, ілюзії та істини, метафізики існування та духовного визволення людини.

Ключові слова: існування, міф, християнство, жертва, античність, культура, індивідуалізм.

Міфогенні стратегії творчості Лесі Українки, її посилені апеляції до антично-християнської моделі культури, органічне проникнення у її творчість міфологічних архетипів греко-римського світу та напружена полеміка з ідеологічними доктринами християнства споріднюють, і не випадково, її творчість з ідеями Фрідріха Ніцше – володаря дум передової європейської інтелігенції початку ХХ ст.

Дослідження цього питання дає можливість глибше зрозуміти основне підґрунтя національної модерністської рефлексії, що в значній мірі розгорталась у площині екзистенційно-феноменологічного розуміння природи людини та людського соціуму.

Виділяючи спільні для обох риси, дослідниця О. Лубківська називає три найважливіших фактори:

- впливи неоромантичної школи, ідеалістичної філософії та містицизму;
- витоки індивідуалізму, що корінились у трагедії особистого життя;
- відображення дуалізму життя і культури [2, с.144].

До спільних рис творчості Лесі Українки і Ніцше можна зарахувати і помічене дослідницею Л. З. Мороз „своєрідне виправдання еллінізму, що був загублений християнством” [3].

У цікавому дослідженні О. Д.Турган, яка вперше спробувала виділити спільне і відмінне у творчості митців саме з точки зору їх рецепції античного міфа, помічено, що у своїх драмах поетеса „вочевидь, не без впливу Ф.Ніцше – відроджує античний ідеал сильної і вільної особистості, цим самим осуджуючи культ приниження, слабості й долаючи традиційне для української літератури тяжіння до сентиментальності, що звужувало її творчі обрії, гальмувало її поступальний розвиток. Кожна особистість як свого роду модель світу прагне відкрити в самій собі найвищу цінність – внутрішню свободу” [6, с. 26].

Зважаючи на все сказане, звернемо увагу на один із найбільш зримих моментів спільності по-

глядів обох мислителів – на проблемі християнства у їх творчості. В переважній більшості головних оцінок християнства Леся виступила однодумцем Ніцше. Ось головні антихристиянські тези Ніцше, які цілком поділяла Леся Українка:

1/ порох християнства принижує людину, вбиває в ній краще, паралізує її силу і волю;

2/ християнство губить розум навіть сильних духовно осіб;

3/ християнство позбавляє цінності земне життя людини, нехтуючи ним і зводячи його в ніщо;

4/ християнство губить індивідуальність, перетворює людей у натовп, а поза тим, за словами Ніцше, які б, очевидно, цілком розділила Леся Українка, „найглибші закони збереження і росту постійно вимагають, щоб кожен т в о р и в с е б е” (Виділено мною – Т. М.) [4, с. 25].

Однак, що досить характерно, Леся не протиставляє так категорично, як Ніцше, християнство і Рим. Як відомо, Ніцше гнівно звинувачував християнство, назвавши його „вампіром Римської імперії”, що єдиним помахом перекреслив великий подвиг Риму, який готував ґрунт для великої культури [4, с. 25].

Леся ж у зародженні в глибинах великої імперії християнства вбачала свідчення неминучості заходу римського аристократизму. І християнство, і Рим вона розглядає в площині однієї історичної парадигми, спільної іманентної історії розвитку, як різноликі, історично-послідовні явища однієї природи – претензії на кінцеву істину при неможливості ті претензії реалізувати, що і породжувало різні види утопічної свідомості.

Не прагнучи рішуче піддати анафемі християнство, Леся проте не прагне, як перший, звеличити римський аристократизм. І в тому, і в іншому їй чужий дух поневолення. Більше того, в християнському приписі, що кожна влада єсть від бога і що „цезареві належить цезареве віддати”, Леся вбачає трансформу римського імперського мислення, тільки ще більш вишукану і жорстоку, що послужила „по праву всім ідейним тиранам дальших віків... Християни, правда, боролись виключно духом, але й убивали дух так, як ні один цезар не умів убивати” [9, с. 256].

Ось як, скажімо, пише вона про вдачу святого апостола Павла, вкладаючи в уста Руфіна („Руфін і Прісцілла”) таку його характеристику:

*Адже в його листах, у кожнім слові,
загонисту вояцьку вдачу видно:
він словом бив, немов вояк мечем,
дарма що про любов умів балакати.*

*Він бешкети цинив за справу віри,
немов преторіанець за образу
орла імперії, – єдина зміна,
що знак ягняти став замість орла... [8, с. 113]*

Леся Українка розкриває психологічну природу руйнації християнських (та й не лише християнських) ідеалів. Вона вбачає її у змішуванні різних критеріїв – релятивного і абсолютного. Релятивні – політичні, економічні та інші фактори – завжди вимагали певної консолідації, руху, зміни; абсолютні, ортодоксальні фактори провокують виключність, гніт, поневолення. Релятивні і абсолютні фактори діють у протилежних напрямках, в точках напруги виникають кризові загострення і профанація ідеалу, бо ідеал „поти і живе, поки він нерушимий та неоспоримий, а як перестане ним бути, то йде до архіву історії” [9, с. 258]. В такі часи, вважає Леся, – народжується дух Спартака, що визволяє думку для нової діяльності. Не випусуючи, як Ніцше, блискучих анафем християнству, Леся Українка прозирає його психологічну природу і показує, що вона виявляє не випадковість, а певні закономірності розвитку людської психології. Леся погоджувалась би з Ніцше в тому, що християнство губить людський дух, проте для неї причина життя людини криється не в зовнішньому світі (де залежить від бога, царя, сильнішого і т.п.), а у внутрішньому, то й залежить вона від її внутрішніх інтенцій, від її вибору. Тому, скажімо, найновіші утопії (видива прийдешнього), які розглядає Леся, у неї і н т е р і о р і з о в а н і. Ще в первісній утопії, яка виділяється з теократичної утопії політичної, Леся Українка фіксує як одну з головних рис ідею про людську самодіяльність, проте, що людина без детермінації „зверху”, с а м а, „може той рай заслужити, або з власної провини втратити” [7, с. 159].

Відпрана точка Лесиних спостережень криється в їх чисто екзистенційно-антропологічному дусі – ніде і ніколи „порчі” ззовні Леся не визнає. З її погляду, „порча” можлива лише зсередини, внутрішня, що розростається або зменшується лише в силу „безмежності” або „вужкості „кругозору”, що виховує в людині безпосередньо величність або ницість духу. В контексті такого розуміння проблеми Леся й прослідковує, що римський аристократизм губить сам себе. Тому претензії Ніцше, який причини загибелі римського аристократизму вбачав у християнстві, а аристократизму Відродження – у хрестових походах, з тією різницею, що в Римі винуватцем „зіпсуття” став апостол Павло, а в період Ренесансу – монах Лютер, Леся не визнає.

Духовний подвиг Лесі – поета і людини – то живе втілення ніцшевського уявлення про ідеаль-

ну високоморальну надлюдину – ту надлюдину, що прийде на зміну відірваній від свого коріння, від справжнього розуміння трагічної сутності свого існування, хворій на нігілізм людині.

Драматизм світосприйняття Лесі Українки засвідчив конфлікт двох ідеалів, двох концепцій людини – стоїчної (метафоризованої Прометеєм) і християнської (метафоризованої Христом). Ці протиріччя розгортались на тлі глибоких і органічних зв’язків стоїцизму та християнства: адже відомо, що етика стоїків була одним із джерел християнської доктрини. Як свідчить аналіз Лесиної творчості, стоїчна концепція, натхненна духом Прометейя, була письменниці ближчою. Відомо, що ця концепція світу дала людині глибоке почуття гармонії з природою, водночас підкресливши її духовну незалежність від матеріального ряду буття. Стоїки вперше висунули вчення про свободу волі в рамках жорсткої необхідності („бажаючого доля веде, а небажаючого – тягне”). Проте поняття абсолютної внутрішньої незалежності людини, в котрому стоїки вбачали її вище достоїнство, християнською доктриною не визнавалось. Стоїчна антропологічна філософія розгорталась в термінах драматичного протистояння не лише природі, долі, але й богам. Адже з погляду стоїчної концепції, в акті самоздійснення людина як вища духовна субстанція природи підкорюється лише своєму внутрішньому принципу. Божа воля тут не має влади, як у концепції земного життя християн.

Ідея духовного визволення людини, що підносила у філософії стоїцизму і у творчості Лесі Українки знайшла своє найяскравіше втілення, була несумісною з християнським духом нівеляції особистості: Леся заперечувала будь-які форми духовного рабства, в тому числі і релігійні.

Центральне ядро полеміки двох ідеалів, яка проходить крізь усю творчість Лесі, торкається площин л ю б о в і і ж е р т в и, з точки зору двох поглядів – християнського і, умовно кажучи, – прометейського (в сучасних дефініціях швидше екзистенційно-атеїстичного). В драмах Лесі саме з любові іде свідомий викуп „неволі”, добровільного прийняття життя як акту самопожертви, але не абстрактному богу, а людині, що здатна стати богоподібною, чи, за висловом Лесі – „сама до себе дорівнятись”.

Звідси і центральна опозиція Лесиної творчості – Христа і Прометейя. Прометей прагнув визволити людство, зробити його рівним і достойним богів, він усе віддав людині з любові до неї. Христос, за Лесею, уявляє людські душі, зводить смисл земного життя людини до рабського служіння ідеї, яку вона не здатна в собі досягнути. Земне служіння Христа, таким чином, задане Богом, його жертва і викуп гріхів передбачені. Тоді, що ж, передбачені і земне сліпоту і довічна рабська скорбота? Як визволитися з рук провиддя, як здійснити себе всупереч йому? Відповідь – в метафоричному смислі опору богоборця Прометейя. Адже він дозволив закувати себе не для того, щоб підкорити собі людство. Цим вчинком він ще раз породжує

сам себе і наочно демонструє, що життя в кайдах було актом його вільної волі.

Міф про Прометея для Лесі ближчий, аніж міф про Христа. Адже Прометей віддав себе на муки акцією власного, а не божого вибору, цим самим, через скорботу, відроджуючи себе самого.

Міф про любов і жертву для Лесі дорожчий від найсвоєрідніших історій про Христа, що схилив перед своїм подвигом людство у рабській покорі. Викуп гріха, з її погляду, має смисл лише тоді, коли він здійснений не чужою, а власною кров'ю, не чужою, а власною жертвою. Стіна християнської ортодоксії розбиває людські душі, вбиває найсвятіше – любов і співчуття. Віддавши душу незримому богові, людина зупиняється перед ніщо. Недаремно Лесині „віруючі” часто ставлять перед собою питання, на які неспроможні відповісти:

То де ж він, той рятуюнок,

в чім той викуп

гріхів усього світу, як ізнов

щодня криваві викупи даються? – запитає

Неофіт-раб.

Найбільш повно антихристиянська рефлексія на знищення міфу знайшла своє відображення у драмі Лесі Українки „Руфін і Прісцилла”. Це твір про „великі роздоріжжя” двох світів, двох ідеологій, які ніколи не зможуть поєднатись між собою. Ці роздоріжжя проходять крізь душі людей – Руфіна і Прісцилли. Герої шукають виходу. Одному з них – Кнею Люцію здається, що язичницьких і християнських богів можна поєднати:

Христос погодиться і з Діонісом,

Бо Слово вже з Ідеєю з'єдналось.

В Христі воскресне Діоніс удруге! [8, с. 189] – і, що „римські цноти” можуть відродитися у християнських – „вони доволі схожі між собою”. Однак це – ілюзія. Новий світ стирає міфи. Він утверджує початок і кінець. І прагне марної крові за Царство Боже.

Таких жертв не сприймає Руфін. Він – спадкоємець античної християнської діалектики, що свої власним життям реалізує святу жертву любові, не сприймаючи християнську ідею саме через її негачію сучасності і людської волі [1, с. 353].

У ремарці до II дії Леся описує кімнату Руфіна, у якій мають збиратися християни. Її стіни прикрашені гарними мозаїками і фресками. На одній із них - фреска, що ілюструє міф про Адоніса і Венеру: „ранений Адоніс конає, схилившись на коліна до богині, а край ніг Венериних цвіте кривавої барви квітка, що виросла з крові Адонісової. Під фрескою мозаїка, що зображає цілу плетеницю містерії в пам'ять Адоніса, його підземну мандрівку по царству тіней і його воскресіння з постаті Діоніса, оточеного хорами вакханок” [8, с. 154]. Ця фреска „грає” протягом всієї дії. Її помічає Круста, про неї говорить Люцій, і, нарешті, – найголовніше – її замальовують з наказу єпископа, що не може зайти до хати, стіни якої осквернені. Християнство, таким чином, руйнує міф про вічне повернення:

... мир і згода,

гармонія небесна панувала

в великім пантеоні. Поки дух

юдейського народу, мертвий, заздрив,

дав невидимий меч своєму сину

Ісусу з Назарета. З того часу

порушилась гармонія всесвітня

на небі й на землі. Не видно краю

великій боротьбі, що перейшла

на землю з неба, від богів на люди [8, с.118].

Християнська ідеологія звільнення стала ідеологією поневолення. Відвернувшись від природи до історії, від культури до цивілізації людина неминуче зраджує собі. І це повертається для неї трагедією. В цьому постулаті змикається онтологічне розуміння міфа і його руйнації християнством як Лесею, так і Ніцше. Тут єдині корені і тут справді є підстави говорити про їх певну „екзистенційну співприродність” (6, с. 3), закладену в спільній для обох значущості символіки. Заміна сутності – ілюзією, екзистенції – історією, свободи – рабською задухою. Ідейний зміст „Руфіна і Прісцилли” виводить на ще одну спільну для обох проблему смислу людського існування – альфу і омегу ідеологічної культури мислителів.

У роботі „Народження трагедії з духу музики” Ніцше виділив дві форми людського існування – сутнісну і ілюзорну. Перша змикається з міфом, друга – з продуктом його розпаду, з підміною дійсності ілюзією. Давній грек, – писав Ніцше, – знав і відчував страх існування, і, щоб мати можливість жити, витримати існування, він перетворив страждання в ілюзію радості, об'єднавши і періодично міняючи місцями профанне і сакральне, „козла і бога” [5, с. 66].

Ніцше редукував онтологічні проблеми до естетичних, чи, навпаки, підніс естетичні до статусу онтологічних. Ілюзія вичерпує скорботу. Діонісійські оргії стирають межі існування. І тільки ця, діонісійська ілюзія, є єдиною онтологічно виправданою ілюзією. Її підміна обертається страшною катастрофою – понівеченням сутності.

Отож, щоб вижити, слід повернутись до міфу, який у концепції Ніцше виступає як *з а х и с н е і з б е р і г а ю ч е* начало – він живе, незримо присутній, за кожною цивілізацією, не дивлячись на всіляку зміну поколінь в історії народів [5, с. 82].

Його незриму суть Ніцше асоціює з хором сатирів, покликаним композиційно структурувати античну трагедію, залишаючись, проте, за лаштунками гри – як незримо присутня духовна субстанція. При цьому мелодія хору ніби „породжує поетичний твір із себе” [5, с. 76], стираючи межі між сутнісним і явленим. „Метафізична втіха, з якою... нас відпускає справжня трагедія, та втіха, що життя в основі речей, незважаючи на всю зміну явищ, незнищенно могутнє і радісне, – ця втіха з втіленою ясністю постає в хорі сатирів, в хорі природних істот, незнищених, ніби приховано живучих за кожною цивілізацією і, незважаючи на всіляку зміну поколінь в історії, перебуваючих незмінно.

Цей хор служив утіхою... чутливому до... найтяжчих страждань елліну... і ось його рятую

мистецтво, а через мистецтво його для себе рятує – життя” [5, с. 82].

Метафізична активність міфотворчих інтенцій Лесі Українки і Ніцше перекидала акції їх дієвої присутності в громадсько-культурному та літературному житті. Перебуваючи ніби за сценою, зникаючи в метафоричних іпостасях своїх ідей і героїв, Леся і Ніцше своїми міфами своєрідно структурували природну сутність людини, вказуючи їй через своє мистецтво шляхи спасіння.

Особливістю сприйняття мистецтва як у Лесі, так і у Ніцше стало те, що, звертаючись до античних міфів і героїв і на їх основі створюючи свою міфологію, свою систему міфологічних образів, вони поєднували у власному міфі, з одного боку, найархаїчніші пласти культури, а з іншого – внутрішній світ і філософські пошуки сучасної їм людини і людства [6, с. 16].

І у Лесі і у Ніцше ці пошуки схожі. Принаймні смисл їх – однаковий: людина, яка відступає від творення власного життя, вступає в ніщо. Самотворення – то найвища цінність, яка дана людині життям і якою вона володіє. Це шлях Заратустри вгору – вниз, вгору – вниз.

Сутність і її підміна, ілюзія і реальність – ось головні онтологічні проблеми естетики Ніцше і Лесі Українки. Кожен має свою Голгофу, кожному судилося пройти шлях розтрзаного Діоніса, перейти через скорботу, пізнавши тим самим сокровений смисл свого життя – перетворення матеріальної енергетики в духовну, туги розпаду – в радість вічного оновлення. Це стало органічною складовою їх міфології. За цією невичерпністю в обох відчувається вічно присутній дух трагічної музики, скорботної музики, що наскрізь пронизує їх творчість.

Підносячи питання про дві форми існування – сократичну (теоретичну, дискретну, логізовану) і міфологічну (цілісну), Ніцше віддав перевагу останній. Вона ніколи не має можливості для повної експлікації, тому і виразом її стає міф. У площині екзистенційного світобачення така художня ідеологія органічно змикається з Лесиною волею до жертви, до добровільної спокоти „за безвинну провину” як акції самотворення, самопіднесення, самопроростання людини, що стає, тим самим, у вищій волі над собою – боголюдиною.

Література

1. Гундорова Т. Дискурс українського модернізму. Постмодерна інтерпретація: дис. на здоб. наук. ступеня докт. філол. наук. – К., 1996.
2. Лубківська О. Моделі виявлення ніцшеанської філософії в українській літературі / О.Лубківська // Сучасність. – 1995. – № 4.
3. Мороз Л.З. Леся Українка і християнство / Л.З. Мороз // Дивослово. – 1993. – № 2.
4. Ницше Ф. Антихристиянин / Ф. Ницше // Сумерки богів. – М. – ИПЛ, 1989.
5. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки / Ф. Ницше // Ф. Ницше. Сочинения: В 2-х т. – Т.1. – М. : Мысль, 1990.
6. Турган О.Д. Античність в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. Шляхи рецепції / О.Д. Турган : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня докт. філол. наук. – К., 1996.
7. Українка Леся. Замітки з приводу статті „Політика і етика” // Леся Українка. Збір. творів: у 12-и т. – Т.8.
8. Українка Леся. Руфін і Прісцилла // Там само. – Т.4.
9. Українка Леся. Утопія в белетристиці // Там само. – Т.8.

Татьяна Мейзерская

ХРИСТИАНСТВО И МИФ В ТИПОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЯХ ЛЕСИ УКРАИНКИ И ФРИДРИХА НИЦШЕ

Аннотация. В статье рассматриваются контексты типологических сходств и различий у восприятия христианской идеологии Лесей Украинкой и Фридрихом Ницше. Обращено внимание на проблематику жертвенности, свободы и индивидуализма, мифологичности, иллюзии и истины, метафизики существования и духовного освобождения человека.

Ключевые слова: существование, миф, христианство, жертва, античность, культура, индивидуализм.

Mezerska Tetyana

CHRISTIANITY AND MYTH IN THE TYPOLOGICAL CONCEPTIONS OF LESYA UKRAINKA AND FRIEDRICH NIETZSCHE

Summary. The article dwells upon the contexts of typological similarities and differences in Lesya Ukrainka's and Friedrich Nietzsche's reception of Christian ideology. It focuses on the set of problems concerning sacrificiality, freedom and individuality, myth, illusion and truth, metaphysics of existence and spiritual release of the Human.

Key words: existence, myth, Christianity, sacrifice, Antiquity, culture, individuality.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2013 р.

Мейзерська Тетяна Северинівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології Київського національного лінгвістичного університету.